

Petr VOREL

Sankce vůči českým královským městům roku 1547 v kontextu habsburské politiky první poloviny 16. století („Gentský ortel“ v politické propagandě stavovského odboje)

Abstract: Sanctions against Bohemian Royal Towns in 1547 in the Context of Habsburg Policy in the First Half of the 16th Century (the “Ghent Verdict“ in the Political Propaganda of the Estates Revolt)

At the time of the Bohemian Estates Revolt in the year 1547, the Czech translation of a verdict from the year 1540, in which Emperor Charles V of Habsburg punished the present-day Belgian town of Ghent which had rejected the Emperor’s tax demands, was published and disseminated in the press in Prague. Under the threat of a military attack, the citizens of Ghent decided to surrender to the Emperor, and expected negotiations about the payment of the monarchical financial demands to follow. However, having occupied the town with military force, Charles V seized all of the municipal property and handed down a harsh verdict with long-term consequences. This text was known in older Czech literature, but the circumstances and time of its origin were mistakenly assumed to be the very beginnings of the organized revolt in March 1547. On the basis of new research into the progress of the Estates Revolt, the author determines the origin of this material to be June 1547, i.e. the period after the Battle of Mühlberg, when most of the aristocratic part of the Bohemian Estates Revolt had reached an agreement with King Ferdinand, and the Bohemian royal towns remained the King’s last potential opponents. The author compares the sanctions by King Ferdinand of Habsburg against the Bohemian royal towns (which, in 1547, had accepted the monarch’s promises in good faith, just like Ghent) with the long-term anti-municipal policy of the Habsburgs, as well as with Emperor Charles V’s actions in 1546 against Imperial towns that were members of the Schmalkaldic League.

Key words: Bohemia – Estates revolt – 1547 – royal towns – punishment – Ghent verdict – 1540 – Schmalkaldic League – the Habsburgs

Stavovský odboj z let 1546–1547¹ je v moderní domácí historiografii² uznáván jako významný dějinný mezník jak z hlediska dlouhodobé periodizace českých politických dějin, tak z hlediska vývoje ekonomického systému českých zemí.³ Nejvýznamnější práce na toto téma vznikly v domácím českém prostředí, důvěrně obeznaném s dochovanou pramennou základnou,⁴ ale významným přínosem jsou i některé práce zahraniční, především díky jejich pohledu na problematiku českého odboje ze vzdálenější perspektivy.⁵ Zcela zásadní vývojový přelom přinesly důsledky těchto historických událostí především městské složce stavovské společnosti (královským městům jako

- 1 Tato studie vznikla v rámci řešení projektu GA ČR *Válka knížat v říši a české země v letech 1546–1555* (IKP GA P405/12/1000), jehož hlavním výstupem je stejnojmenná kniha, publikovaná anglicky v USA (v době přípravy tohoto rukopisu v tisku). Rozsah tohoto hlavního výstupu projektu byl však vzhledem k vysokým nákladům na překlad výrazně omezen a nebylo v něm možné věnovat podrobnější pozornost některým dílčím tématům, jako je například otázka „Gentského ortelu“, který se objevuje v tištěné politické propagandě v jedné z fází českého stavovského odboje. Proto jsem považoval za vhodné věnovat této problematice zvláštní pozornost, a to v kontextu širší „protiměstské“ politiky Habsburků v polovině 16. století.
- 2 Nejstarší souhrnná monografie na toto téma viz Karel TIEFTRUNK, *Odpor stavův českých proti Ferdinandovi I. 1547*, Praha 1872. Autor faktograficky shrnul hlavní údaje, týkající se této záležitosti, a to z pramenů, které mu tehdy byly k dispozici. Tato jeho práce zůstala celé století základním informačním zdrojem k dějinám českého stavovského povstání, ze kterého čerpali všichni autoři, zabývající se touto událostí v kontextu českých dějin 16. století. Z Tieftrunkových vrstevníků významně přispěl k interpretaci stavovského odboje Antonín REZEK, *Statky zkonfiskované r. 1547 a jejich rozprodávání*, Památky archeologické a místopisné 10, 1874–1877, Praha 1878, s. 451–482.
- 3 Nový pramenný výzkum, zohledňující i rozsáhlou ediční základnu, zpřístupněnou od konce 19. století, provedl až v 60. a 70. letech 20. století český historik Josef Janáček, který novější interpretaci této události shrnul ve druhém svazku své historické monografie, věnované českým dějinám v letech 1526–1547, viz Josef JANÁČEK, *České dějiny – Doba předbělohorská 1526–1547*, kniha I, díl I, Praha 1971; díl II, Praha 1984. Dalším významným podnětem pro výzkum tohoto tématu se stala až v roce 1997 vědecká konference, konaná u příležitosti 450. výročí stavovského odboje na zámku v Pardubicích, viz Petr VOREL (red.), *Stavovský odboj roku 1547 – První krize habsburské monarchie (Sborník příspěvků z konference konané v Pardubicích ve dnech 29. a 30. září 1997)*, Pardubice – Praha 1999. Z novějších prací na toto téma viz Jaroslav PÁNEK, *Kaiser, König und Ständerevolte (Die böhmischen Stände und ihre Stellung zur Reichspolitik Karls V. und Ferdinands I. im Zeitalter der Schmalkandischen Kriegeres)*, in: A. Kohler – B. Haider – Ch. Ottmar (Hgg.), *Karl V. 1500–1558 (Neue Perspektiven seiner Herrschaft in Europa und Übersee)*, Wien 2002, s. 303–406; Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české, svazek VII. 1526–1618*, Praha 2005, s. 7–167; Josef VÁLKA, *Konflikt české zemské obce s králem 1546–1547 (Ferdinand I. a počátky absolutismu II)*, *Časopis Matice moravské* 125, 2006, s. 33–51.
- 4 Podstatnou část významných dochovaných pramenů k dějinám stavovského odboje obsahuje druhý svazek edice *Sněmů českých*, viz *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu (Böhmischen Landesverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit)*, sv. II (1546–1547), Praha 1880.
- 5 Paula Sutter FICHTNER, *When Brothers Agree: Bohemia, the Habsburg, and the Schmalkandic wars (1546–1547)*, *Austrian History Yearbook* 11, 1975, s. 67–78; Kenneth J. DILLON, *King and Estates in the Bohemian Lands 1526–1564*, *Studies presented to the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions LVII*, Bruxelles 1976; Winfried EBERHARD,

právníckým osobám), a to v důsledku panovnických sankcí, které pro naprostou většinu královských měst znamenaly jak zásadní ekonomické ztráty, projevující se v následně dlouhodobé hospodářské stagnaci městského života, tak i ztrátu politické samostatnosti a váhy královských měst v systému stavovské monarchie.

Panovnické sankce, které král Ferdinand I. vůči městům uplatnil poté, co se mu podařilo narušit jednotu opozičního stavovského tábora a navenek vstřícným postojem oslabit akceschopnost šlechtické složky odboje, byly pro české prostředí nečekané. Postižené městské prostředí je vnímalo jako těžkou nespravedlnost, kdy královská města nesla hlavní tíhu sankcí,⁶ zatímco šlechtická část opozice „vyvázla“ poměrně lehce. Tento úhel pohledu je do značné míry ovlivněn hlavním pramenem, který vznikl právě v městském prostředí (rukopis Sixta z Ottersdorfu)⁷ a nelze jej brát jako pramen zcela objektivní. Sixt z Ottersdorfu velmi dobře a se znalostí vnitřních souvislostí dokumentoval průběh a rozsah královských sankcí vůči městům, ale do značné míry zveličil údajný rozpor mezi původním (odbojovým) postojem většiny české šlechty a její „zrádnou“ reakcí po bitvě u Mühlberka.

Z hlediska širšího kontextu habsburské politiky první poloviny 16. století však zásah proti českým královským městům v roce 1547 nebyl tak překvapivý. Oba habsburští bratři totiž od počátku svých vladařských kariér ve svých zemích více či méně úspěšně zápasili s městským prostředím, které považovali za nebezpečnějšího protivníka než šlechtu.

Konkrétní šlechtice bylo možné snáze ovlivnit. Třeba nabídkou výnosné úřední kariéry u dvora či výhodného sňatku nebo i vydíráním. Pokud takový oponent nepochopil, co od něj panovník žádá, bylo možné jeho vliv eliminovat i jinak. Třeba odesláním za moře, kde měl šířit panovnickou slávu, nebo vhodně inscenovaným procesem. Také náboženskou orientaci jedinců z řad šlechty bylo možné usměrňovat, třeba kontrolovanou sňatkovou politikou či nuceným vysláním příslušníků nastupující generace šlechtického rodu k panovnickému dvoru, u něhož pak chlapci v pozici arciknížecích pážat či dívky ve vladařském fraucimoru začasťe posloužili v případě odbojných rodičů jako „čestná rukojmí“.

V městském prostředí se takové nástroje machiavelistické politiky použít nedaly, neboť vedení měst jako právníckých osob mělo korporativní charakter a radní se navíc ve svých funkcích střídali. Tento základní princip je společný všem městským komunitám

Monarchie und Widerstand (Zur ständischen Oppositionsbildung im Herrschaftssystem Ferdinands I. in Böhmen), Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 54, München 1985.

6 Josef JANÁČEK (ed.), *Sixt z Ottersdorfu – O pokoření stavu městského léta 1547*, Praha 1950.

7 Josef TEIGE (ed.), *Sixt z Ottersdorfu – Knihy památné o nepokojných letech 1546–1547*, I-II, Praha 1919.

tehdejšího „západního“ světa. Ovlivňování významných jedinců ve vedení městských obcí tak přinášelo jen dočasný mocenský efekt a otázku konfesijní (po rozmachu reformace od dvacátých let 16. století) mohli Habsburkové ve městech jen stěží nějak efektivně ovlivňovat.

Vůči městskému prostředí se oba habsburští bratři vymezovali od počátku jejich vladařských kariér v podstatě stejně. Základním pravidlem zde byla snaha získat plnou mocenskou kontrolu (a tím i přístup k ekonomickým zdrojům) nad městy, která byla součástí jejich dědičných zemí. Hospodářsky výnosná města byla objektem zájmu panovníků o stále vyšší zdanění, čemuž se pokoušela bránit diplomaticky a po překročení určitých hranic i vojensky.

V případě Karla V. získal mladý panovník takovou zkušenost již v letech 1520–1521. Tehdy se proti jeho daňovým požadavkům postavilo hnutí kastilských měst v čele s Tolledem a také další španělská města ve Valencii (tzv. „povstání komunerů“). Vojenské povstání španělských měst potlačil Karel Habsburský za pomoci španělské šlechty až na jaře 1521, kdy spojená městská vojska porazil v bitvě u Villalaru. Tento vojenský konflikt, přelomový pro španělské dějiny raného novověku, se ovšem netýkal jen bezprostředních daňových požadavků kastilského krále a skutečnosti, že výnosné úřady v Kastilii obsazoval „věrnými“ vlámskými šlechtici, ale v základu odporu kastilských měst stála stará středověká práva, která městům zaručovala poměrně velkou autonomii. Včetně práva odporu proti panovníkovi, pokud stará práva porušuje. Poražená kastilská města pak Karel Habsburský po roce 1521 podřídil své kontrole a jejich další ekonomický rozvoj podvázal jak vysokými peněžními pokutami, tak i zavedením nových daní.⁸

Obdobně postupoval Karel V. i ve svých italských državách. Také zde se s větším či menším úspěchem snažil podříditi bohatá města své přímé kontrole, a to i s použitím síly, resp. využíval vhodné záminky k vojenskému ovládnutí „neposlušného“ města, které pak zatížil neobvyklými finančními povinnostmi. Takovým případem bylo město L’Aquila, ležící v severovýchodní části Neapolska (nyní kraj Abruzzo), nedaleko hranic s papežským státem. Protihabsburské povstání z roku 1527, podporované Francií, bylo o rok později krvavě potlačeno. Jako formu trestu poraženému městu zavedl Karel Habsburský (zastupovaný neapolským místodržícím Filibertem Oranžským) mimořádné daně, určené na stavbu nové mohutné pevnosti („Forte Spagnolo“), jejíž stavba pak trvala bezmála tři desetiletí.⁹

8 Albert W. LOVETT, *Early Habsburg Spain 1517–1598*, Oxford 1986, s. 34–35; Stephen HALICZER, *The Comuneros of Castile (The Forging of a Revolution 1475–1521)*, Wisconsin 1981, s. 47–86; John ELLIOT, *Imperial Spain 1469–1716*, London 1963 (reprint 2002), s. 144–159.

9 Jürgen EBERHARDT, *Der Kastell von L’Aquila degli Abruzzi und sein Architekt Pyrrhus Aloisius Scrivà*, Tübingen 1974, s. 122–145; Angela MARINO (red.), *Fortezze d’Europe: forme, professioni*

Podobně jako ve španělských a italských državách postupoval však Karel V. i vůči městům v rámci svých území, příslušejících k říši, ve kterých vládl jako dědičný panovník. Hlavním takovým případem bylo potrestání odbojného nizozemského města Gent (nyní v Belgii). Gentští měšťané odmítli v roce 1539 císařův požadavek na výběr mimořádných daní, které měly být určeny k financování císařovy války s Francií. Karel V. pak o rok později se svým španělským vojskem přitáhl k hradbám města. Za této situace se město Gent bez boje panovníkovi podřídlilo s tím, že o případné finanční podpoře je ochotno vyjednávat. Jakmile se však Karel V. zmocnil města a vojensky je obsadil, nechal zatknout a později popravit hlavní představitele města, kteří mu odmítli vyhovět (26 osob). Všichni plnoprávní měšťané pak byli donuceni k ponižujícímu aktu, kdy museli počátkem září 1540 všichni společně bosí projít před zraky svého vládce celým městem, někteří z nich dokonce s oprátkou na krku. To však bylo jen symbolické ponižení odbojných měšťanů; skutečný efekt zásahu proti Gentu spočíval v ekonomických sankcích: Karel V. městu Gent zabavil nejen všechna peněžní aktiva, pozemkový majetek a zbavil město všech dřívějších právních výsad, ale konfiskoval i městskou zbrojnicí, aby mu město nebylo schopno už nikdy v budoucnu odporovat.¹⁰

Také mladičkový Ferdinand Habsburský se musel vypořádat s nepřátelským městským prostředím bezprostředně poté, co od staršího bratra Karla převzal vládu v části podunajských „dědičných zemí“. V době mezi úmrtím Maxmiliána I. (†1519) a rozdělením vlády v rakouských dědičných zemích výrazným způsobem vzrostla moc i sebevědomí vídeňské městské rady. To se projevovalo jak ve správě městských financí a v měnové politice Vídně (jako jednoho z hlavních vydavatelů rakouských mincí v habsburských podunajských zemích v té době), tak i v růstu vlivu vídeňské univerzity na řízení města. Tento výrazný trend se podařilo arciknížeti Ferdinandovi násilně přerušit krátce po jeho příjezdu do rakouských zemí v roce 1523. Vídeňské radní a univerzitní mistry nechal obžalovat ze závažných přečinů vůči panovníckému majestátu, hlavní odpůrce (z řad šlechty i měšťanů) nechal uvěznit a postupně (až do roku 1526) je trestal, v mnoha případech formou exemplárních poprav, konaných ve Vídeňském Novém Městě.¹¹ I když

e mestieri dell'architettura difensiva in Europa a nel Mediterraneo spagnolo (Atti del Convegno internazionale – L'Aquila, Forte spagnolo, 6–7–8 Marzo 2002), Roma 2003.

- 10 Marc BONE – Maarten PRAK, *Rulers, Patricians, and Burghers: The Great and the Little Tradition of Urban Revolt in the Low Countries*, in: Karel Davids – Jan Lucassen (eds.), *A Miracle Mirrored: The Dutch Revolt in European Perspective*, Cambridge 1995, s. 99–134; Marc BONE, *Urban Space and Political Conflict in Late Medieval Flanders*, *Journal of Interdisciplinary History* XXXII/4, 2002, s. 621–640; Nejnověji viz Elien DOESSELAERE, „*Twist ende groote beroerte*“ – *Opstand in Oudenaarde in 1539–1540*, Ghent 2010.
- 11 Thomas WINKELBAUER, *Österreichische Geschichte 1522–1699*, Teil 1, Wien 2003, s. 36–38 „Das Wiener Neustädter (Blut-) Gericht“.

formálně byly tyto sankce vedeny proti rakouské stavovské opozici jako celku, postihly nejvíce právě vídeňské městské prostředí.

Starší tvrdé zásahy Habsburků proti městům, nalézajícím se na jejich dědičných územích, byly v Čechách před polovinou 16. století dobře známy. Většinou politicky aktivní domácí šlechty byly vnímány spíše jako pozitivní prvek jejich politiky, neboť česká šlechta vnímala domácí královská města na vnitropolitické scéně (i po uzavření Svatováclavské smlouvy z roku 1517) jako nebezpečného protivníka. Skutečnost, že arcikníže Ferdinand byl počátkem dvacátých let 16. století schopen drastického zásahu proti autonomii Vídně, byla pro českou šlechtu pozitivním signálem pro jeho následnou volbu českým králem roku 1526.

Naopak česká královská města registrovala už před rokem 1547 habsburskou protiměstskou politiku jako vážné ohrožení. Do Čech sice nijak významně nedolehly zprávy o potlačování městských povstání ve španělských zemích či na jihu Itálie, ale zásah Karla V. proti městu Gent se stal významným prvkem v tehdejší protihabsburské „městské“ politické agitaci.

Politická agitace byla v době šmalkaldské války provozována intenzivně z obou stran, a to tehdy nejúčinnější formou, totiž šířením tištěných letáků, ve kterých se objevují argumenty právní (ohrožení stavovských svobod), konfesijní i nacionální. Český opoziční stavovský tábor v dané věci postupoval většinou jednotně, v rámci deklarovaného mezistavovského „smíření“ (jehož základem bylo únorové memorandum, vydané společně šlechtickými stavy i královskými městy).¹²

V tehdejší české protihabsburské propagandě proto výrazně vystupuje do popředí tištěný leták, směřovaný jen do prostředí městského, ve kterém je bez dalšího komentáře vydán český překlad rozsudku Karla V. nad flanderským městem Gent z roku 1540.¹³ V daném kontextu byl právě tento text vnímán jako výrazné varování před jakýmkoli vyjednáváním v Habsburky, kterým by se povstalci (s vidinou možné dohody s panovníkem) vzdávali svého obranného potenciálu. Podobně tomu totiž bylo v Gentu roku 1540: Ve fázi, kdy se město ještě mohlo bránit, rozhodli gentští konšelé, že pro obranu svých privilegií (jejichž právní vahou si byli jisti) nepovedou s císařem ozbrojený konflikt a očekávali kompromisní dohodu. Jakmile však císař město ovládl a odzbrojil, vykonal exemplární hrdelní tresty a zbývající měšťany osobně ponižil a obral o majetek podle své vlastní libovůle.

12 Nejnověji k této otázce viz Petr VOREL, *Politická komunikace české stavovské opozice roku 1547 (Regionální aspekt a role „Přátelského snešení“ ve stavovském odboji)*, *Theatrum historiae* 15, 2014, s. 51–96.

13 Knihovna Národního musea v Praze, inv. č. 36 B 14 (5. svazek v rámci konvolutu drobných tisků).

Starší česká historiografie dobře reflektovala politicko-agitační význam gentského rozsudku z roku 1540 pro aktivizaci protihabsburské městské politiky v Čechách, v širším kontextu však pominula aktivity, které byly z hlediska českého městského prostředí mnohem aktuálnější: Totiž postup Habsburků vůči říšským městům v době tzv. podunajského tažení, tedy první fáze šmalkaldské války v průběhu roku 1546, kdy v Čechách ještě nikdo netušil, že v průběhu několika budoucích měsíců k nějakému organizovanému odboji vůbec dojde. Tato okolnost je však poměrně důležitá právě pro správné časové zařazení vzniku „gentského letáku“, který podle mého názoru vznikl později než v době vojenské mobilizace opozičního stavovského vojska v únoru či březnu 1547 (jak předpokládá starší literatura),¹⁴ jak se pokusím doložit níže v závěru této studie.

Politické zásahy vůči „odbojným“ městům, které realizovali oba Habsburkové na počátku jejich vlády, ještě neměly žádný náboženský kontext. Ten se výrazněji objevuje až v průběhu třicátých let 16. století jednak spolu s rychlým šířením luteránské reformace, jednak s postupným budováním pevné organizační struktury stavovské opozice v říši, kterou se stal tzv. Šmalkaldský spolek (založený roku 1530). Hlavním deklarovaným důvodem vzniku tohoto spolku byla společná obrana luteránské víry, ale v průběhu třicátých let 16. století už výrazně převážil politický význam spolku, který se stal paralelním mocensko-politickým centrem v říši, disponujícím vlastními spolkovými sněmy, vlastní armádou a daňovým systémem, fakticky nezávislým na císařské moci.

Vedle hlavních luteránských šlechtických předáků podepsalo tuto spojeneckou smlouvu Šmalkaldského spolku několik bohatých a vlivných říšských měst, jako Magdeburg, Brémy, Štrasburg, Norimberk, Ulm a Kostnice, ale také menší města v Německu (Heilbronn, Reutlingen, Weißenburg, Windsheim, Memmingen, Lindau, Biberach a Isny) a ve Švýcarsku (Zurich a Basilej). Ke Šmalkaldskému spolku pak v průběhu druhé poloviny třicátých let přistupovala další luteránská knížata a říšská města, mezi nimi Augsburg, Frankfurt nad Mohanem a další menší (např. Kempten). Do roku 1537 se tak počet smluvně zavázaných členů rozrostl na 18 knížat a 28 říšských a hanzovních měst.¹⁵

Pro Habsburky byl tento vývoj velmi nebezpečný, neboť byl praktickým ověřením toho, že modernější (spolková) alternativa uspořádání Římsko-německé říše je nejen možná, ale v některých aspektech mnohem efektivnější než středověký model, založený zčásti ještě na lenních strukturách a nerespektující (ani ve složení říšského sněmu)

14 K. TIEFTRUNK, *Odpor stavův českých*, s. 100–101; později v širších souvislostech J. JANÁČEK, *České dějiny I/II*, s. 265, 315–318 (titulní list české verze gentského rozsudku zde publikován jako obrazová příloha č. 55).

15 Ekkehard FABIAN, *Die Entstehung des Schmalkaldischen Bundes und seiner Verfassung 1524/29 – 1531/35*, Tübingen 1962; Jürgen REICH, *Schmalkalden und der Schmalkaldische Bund*, in: Horst Licker (Hg.), *Grenzgänge* (Festgabe für Hans Geißer), Zürich 2003, s. 111–119.

dobovou politickou a náboženskou realitu. Proto se císař Karel V. nakonec rozhodl pro riskantní a jen dočasně úspěšné vojenské řešení, které v rámci tzv. Šmalkaldské války (1546–1547)¹⁶ vyvrcholilo porážkou a zajetím saského kurfiřta Jana Fridricha, tehdejšího hlavního představitele Šmalkaldského spolku, v bitvě u Mühlberka 24. dubna 1547.

Šmalkaldský spolek však nebyl pro Habsburky nebezpečný jen jako nová alternativa politického uspořádání říše, ale výrazně omezoval i vnitroříšské finanční zdroje. Šmalkaldský spolek měl vytvořen vlastní systém pravidelných „členských příspěvků“, který fungoval efektivněji než výběr říšských daní. A členy Šmalkaldského spolku se stala i nejbohatší jihu německá města, ve kterých sídlily tehdy stále ještě finančně silné bankovní domy, na jejichž úvěru byla habsburské politika závislá (Fuggerové, Welsarové, Baumgartnerové aj.).

Role říšských a hanzovních měst byla v onom opozičním spolku klíčová. Luteránská knížata zastupovala spolek navenek na úrovni říšské a mezinárodní politiky, ale lidnatá a bohatá města byla schopna rychle zorganizovat, vyzbrojit a zaplatit armádu (což se ukázalo hned na počátku šmalkaldské války v létě roku 1546). Každé velké město bylo zároveň dobře bránitelnou pevností, na jejíž dobytí musel protivník vynaložit mnohem více finančních prostředků než na polní bitvu (obléhání trvalo dlouho a žoldněře bylo nutné platit pořád, i když se účastnili jen obléhacích manévřů).

Zásadní strategický význam velkých měst se ukázal hned na počátku šmalkaldské války. Zatímco Habsburkové museli dostatečně početné vojsko koncentrovat na říšské bojiště ze vzdálenějších oblastí Španělska, Neapolska, Nizozemí a Uher, Šmalkaldský spolek byl schopen velmi rychle mobilizovat svou vojenskou sílu (v řádu několika týdnů) právě díky lidskému i ekonomickému potenciálu velkých říšských měst. Už počátkem července 1546 měl Šmalkaldský spolek k dispozici „jižní armádu“ v počtu 10 tisíc mužů, kterou financovala především bohatá jihu německá města, která byla (jako právnické osoby) členem spolku.

I v průběhu války použil císař odlišný postup vůči opozičním šlechticům na straně jedné a opozičním říšským městům na straně druhé:

16 Fritz HARTUNG, *Karl V. und die deutschen Reichsstände von 1546–1555*, Darmstadt 1971; Hermann KELLENBENZ, *Die Römisch-Deutsche Reich im Rahmen der wirtschafts- und finanzpolitischen Erwägungen Karls V. im Spannungsfeld imperialer und dynastischer Interessen*, in: Heinrich Lutz – Elisabeth Müller-Lückner (Hgg.), *Das römisch-deutsche Reich im politischen System Karls V.*, Schriften des Historischen Kollegs – Kolloquien 1, München – Wien 1982, s. 35–54; Volker PRESS, *Die Bundespläne Kaiser Karls V. und die Reichsverfassung*, in: Heinrich Lutz – Elisabeth Müller-Lückner (Hgg.), *Das römisch-deutsche Reich im politischen System Karls V.*, Schriften des Historischen Kollegs – Kolloquien 1, München – Wien 1982, s. 55–106; Heinz ANGERMAIER, *Die Reichsreform 1410–1555 (Die Staatsproblematik und Deutschland zwischen Mittelalter und Gegenwart)*, München 1984, s. 297–315.

Od srpna až do listopadu 1546 probíhaly v jihoněmeckém Podunají rozsáhlé a ničující vojenské manévry; nedošlo však k žádnému významnějšímu přímému střetu obou velkých armád, čítajících několik desítek tisíc vojáků. Jediným významnějším vojenským střetem se stalo finančně a časově náročné obléhání města Ingolstadt. Při něm si habsburská armáda sice mohla vyzkoušet efektivitu užití nových typů obléhacích palných zbraní, zároveň si však ověřila, jak málo efektivní by bylo postupné dobývání jednotlivých povstaleckých měst, z nichž každé bylo z hlediska tehdejšího nazírání vojenskou pevností.

Habsburkové se v druhé polovině roku 1546 vyhýbali jak přímému vojenskému střetu v poli, tak i dobývání jihoněmeckých členských měst Šmalkaldského spolku. Velké armády obou stran však samy o sobě svými opakovanými přesuny způsobovaly devastaci rozsáhlých oblastí jihoněmeckého Podunají. Také finanční zásoba, kterou měl Šmalkaldský spolek k dispozici ve společné pokladně na vedení války, se rychle tenčila. Tato „zdržovací“ taktika se Habsburkům vyplatila a podařilo se jim také vnést rozkol do vojenského velení spolku. Poté, co v listopadu 1546 napadla „vedlejší“ prohabsburská armáda (tedy vojska, kterými disponoval král Ferdinand I. a vévoda Mořic Saský) vlastní území kurfiřta Jana Fridricha v Sasku, stáhl se kurfiřt se svým vojskem z Podunají k obraně vlastních území a zbytek „jižní“ armády Šmalkaldského spolku se z větší části rozpadl (neb se nedostávalo žoldu).

Hlavní armáda Karla V. (tvořená hlavně španělskými a italskými vojenskými sbory) v té době ještě v Podunají zůstávala a představovala (po stažení vojska kurfiřta Jana Fridricha zpět na saské území) jedinou významnou vojenskou sílu v této oblasti. Tento vojenský potenciál však císař nechtěl vázat dobýváním členských měst Šmalkaldského spolku, proto nabídl smírné řešení, aby rozložil jednotu a tím i aktivní odpor jihoněmeckých členů opozičního spolku. Zaměřil se především na vynucené mírové dohody s knížaty (kde mohl jednotlivce snáz vydírat), zatímco u měst (jejichž vedení mělo korporativní charakter) sázel na přímou vojenskou hrozbu. Na realizaci těchto plánů se pochopitelně významnou měrou podíleli i habsburští bankéři, kteří v době podunajského tažení opustili Augsburg (členské město Šmalkaldského spolku), uchýlili se do habsburské ochrany a podpořili císaře dalšími významnými válečnými půjčkami.¹⁷

Jihoněmecká říšská města, která byla členy Šmalkaldského spolku, tak na přelomu let 1546–1547 pod hrozbou obléhání císařským vojskem postupně jedno po druhém kapitulovala (s jedinou výjimkou, kterou byla Kostnice). Karel V. se na zimu usídlil ve švábském Halle (16. prosince 1546), kam k němu postupně přijížděli vyslanci jednotlivých jihoněmeckých členských měst Šmalkaldského spolku, kteří deklarovali svou

17 Heinrich LUTZ, *Augsburg und seine politische Umwelt 1490–1555*, in: *Geschichte der Stadt Augsburg (2000 Jahre von der Römerzeit bis zur Gegenwart)*, Stuttgart 1984, s. 413–433; zde s. 427.

kapitulaci a ochotu podřídít se císařovu trestu. Z významných měst se jako první vzdalo město Ulm (už 19. prosince 1546), pak následoval ještě koncem prosince Frankfurt nad Mohanem.¹⁸ Společnou hromadnou kapitulaci podala skupina malých jihoněmeckých říšských měst (Kempten, Memmingen, Isny aj.) v lednu 1547. Kapitulace jihoněmeckých městských členů Šmalkaldského spolku byla dovršena v předjaří 1547, kdy se vzdal zbytek měst s výjimkou Kostnice.

Válka se Šmalkaldským spolkem však ještě zdaleka nebyla u konce a Karel V. potřeboval mít na jihu Německa klid. Proto se v této fázi spokojil většinou jen s relativně malým finančním postihem v případě těch členských měst Šmalkaldského spolku, která se vzdala „dobrovolně“. Koncem ledna 1547 se císaři vydalo na milost i nemilost i město Augsburg, které v únoru obsadila císařská posádka. Toto bohaté říšské město (do kterého se spolu s císařskými vojsky vrátili z krátkého exilu i císařovi bankéři; o mírné sankce vůči odbojnému Augsburgu se výslovně zasloužil Antonín Fugger) se později stalo místem dlouhodobého císařova pobytu a dvou dlouhých říšských sněmů (1547/1548 a 1550/1551), když přišel čas „zúčtování“.¹⁹

Výše zmíněné „dobrovolné“ kapitulace členských měst Šmalkaldského spolku, probíhající od prosince 1546 do jara 1547, stály všechna postižená města značné finanční částky i zásahy do vnitřního uspořádání městských samospráv a cechovní organizace,²⁰ ale tresty nebyly tak ničující jako v případě flanderského Gentu o sedm let dříve.

Zajetím saského kurfiřta Jana Fridricha v bitvě u Mühlberka (24. dubna 1547) byl zlomen hlavní vojenský odpor Šmalkaldského spolku, ale nikoli všechen. V severním Německu se císařskému vojsku nedařilo; zde stále operovala část spolkové armády o síle cca 7 tisíc mužů, které velel Albrecht z Mansfeldu. Ten své kvality prokázal v menší bitvě u Drakenburgu (23. května 1547), kde rozdrtil stejně silné císařské vojsko. Po této porážce se císařská vojska ze severního Německa úplně stáhla a Karel V. se zaměřil na politické „vypořádání se“ s těmi povstalci, které měl ve své moci. Dosud odolávající zbytek povstalců nechal císař na později, neboť se jednalo hlavně o velká členská města Šmalkaldského spolku, jejichž obléhání by bylo dlouhé a nákladné: z jihoněmeckých měst to byla již zmíněná Kostnice (dobyta až 1548) a na severu Magdeburg (dobyta až 1551).²¹

18 Paul COLLISCHON, *Frankfurt a. M. im Schmalkaldische Kriege*, Strassburg 1890; Irene HAAS, *Reformation – Konfession – Tradition: Frankfurt am Main im Schmalkaldischen Bund 1536–1547*, Frankfurt am Main, 1991.

19 H. LUTZ, *Augsburg*, p. 428–429.

20 Eberhard NAUJOKS, *Kaiser Karl V. und die Zunftverfassung: ausgewählte Aktenstücke zu den Verfassungsänderungen in den oberdeutschen Reichsstädten (1547–1556)*, Stuttgart 1985.

21 Friedrich, HUELSE, *Die Stadt Magdeburg im Kampfe für den Protestantismus während der Jahre 1547–1551*, Halle – Verein für Reformationsgeschichte (Schriften für das deutsche Volk), Heft 17, 1892.

Jediným městem Šmalkaldského spolku, které se císaři nikdy nepoddalo, ani jej nedobyl, zůstaly přístavní Brémy.²²

V květnu a červnu 1547, kdy v Čechách zůstávala situace stále ještě nejasná, již čeští stavové věděli, jak Karel V. postupoval vůči odbojným říšským stavům v jižním Německu (kteří se císaři sami vzdali) a jak se zachoval vůči severoněmeckým členům Šmalkaldského spolku, které porazil na válečném poli. Již v rámci střetu mezi císařskou mocí a říšskou opozicí byly k dispozici dvě kategorie „poražených“ a postup ze strany Karla V. vůči nim mohl být vnímán jako jistý precedens pro možný zásah vůči odbojným stavům ze strany Ferdinanda I. Toho také využívala ta část české šlechtické obce, která se snažila o nalezení kompromisního politického řešení, které považovala za lepší než jakoukoli formu přímého válečného střetu s vlastním králem.

I česká opoziční šlechta se počátkem června 1547 (kdy již bylo jasné, že zahájení aktivního vojenského odporu proti Habsburkům by nemělo velkou šanci na úspěch vzhledem ke značné převaze vojsk Karla V. a absenci jakýchkoli potenciálních spojenců v blízké Evropě) upnula k naději, že se s Ferdinandem I. podaří vyjednat podobně výhodné dohody, jaké akceptoval Karel V. například v případě falckého kurfiřta Fridricha a vévody Oldřicha Würtmberského. Obě tato říšská knížata, do té doby aktivní členové Šmalkaldského spolku, podepsala s císařem koncem prosince 1546 „smlouvu o neutralitě“,²³ která pro ně sice znamenala také jistou finanční zátěž, ale zároveň jim již nehrozil žádný případný další postih.

To je podle mého názoru jeden z důvodů, proč se otázka „potrestání“ jihoněmeckých členů Šmalkaldského spolku prakticky neobjevuje v písemnostech, které ve své vnitřní korespondenci nebo v tištěných propagačních materiálech rozšiřoval řídicí štáb českých opozičních stavů. Vzhledem k možným mnohem tvrdším sankcím se totiž forma trestu, kterou Karel V. užil do dubna 1547 (tedy před bitvou u Mühlberka) vůči jihoněmeckým stavům, kteří se mu dobrovolně vzdali, mohla jevit jako relativně nízká cena za smírné řešení konfliktu českých stavů s králem Ferdinandem. Zvláště za situace, kdy sám Ferdinand deklaroval, že je ochoten se stavy jednat o ujištění jejich právních nároků (pokud je na sněmu řádně prokáží) a že nebude trestat nikoho, kdo se vůči králi nepostavil přímo vojensky na odpor a byl pouze pasivním členem stavovského opozičního spolku (Přátelského snešení).

22 Helmut LUCKE, *Bremen im Schmalkandischen Bund 1540–1547*, Schriften der Witttheit zu Bremen, Reihe F: Veröffentlichungen aus dem Staatsarchiv der Freien Hansestadt Bremen, Heft 23, Bremen 1955.

23 Adolf HASENCLEVER, *Die Kurpfälzische Politik in den Zeiten des schmalkaldischen Krieges (Januar 1546 bis Januar 1547)*, Heidelberg 1905, s. 90–91.

Proto většina české stavovské opozice přistoupila na královu „nabídku“, formulovanou velmi chytře v královském mandátu z 3. června 1547. Král zde nabízel beztrestnost všem členům Přátelského snešení, kteří dobrovolně prohlásí své členství ve stavovském spolku za omyl, zavazí se k tomu, že na nejbližším zemském sněmu ze spolku vystoupí, a jinak se osobně vůči králi neprovinili žádnou jinou odbojovou aktivitou. Tuto zdánlivě vstřícnou nabídku akceptovala nejen většina šlechtických členů stavovského spolku, ale také všechna dotčená královská města, včetně Pražských měst. V této fázi tedy stavovský spolek („Přátelské snešení“) vystupoval jednotně a královská města těžko mohla šlechtě vyčítat nějakou „zradu“, neboť sama postupovala úplně stejně.

Na rozdíl od většiny šlechticů však král Ferdinand, sídlící počátkem června v Litoměřicích, delegace vyslané královskými městy nepřijal a jejich omluvu neakceptoval. Tímto způsobem král Ferdinand velmi chytře vnesl rozkol do celého opozičního hnutí a získal na svou stranu i část předáků šlechtické obce. Vždyť „dohoda z nutnosti“ o politické spolupráci české šlechty a královských měst měla jen krátké trvání (únor až červen 1547) a nemohla překrýt po řadu let trvající nepřátelství na domácí politické scéně, projevující se výrazně i na poli hospodářském. Pro většinu české šlechty představovalo očekávatelné potlačení politických práv a hospodářské síly královských měst nejen přijatelnou cenu za usmíření s králem, ale vlastně i prosazení dlouhodobých cílů, o které šlechta systematicky usilovala před rokem 1547 na vnitropolitické scéně.

Z Litoměřic tedy odjížděly delegace většiny královských měst s neúspěchem,²⁴ v očekávání královské nepřízně. Přitom však vojenský a ekonomický potenciál českých královských měst zůstával do té doby válkou prakticky nedotčen a především spojená Pražská města disponovala armádou, která byla schopna nejen odolat dlouhodobému obléhání, ale i konkurovat vojsku Ferdinanda I. přímo v poli (pokud by do Čech nevtrhly španělské a italské sbory Karla V.).

V té době, především v průběhu června 1547, tedy ležela před pražskými městskými politiky otázka, zda má ozbrojený odpor smysl i poté, co již nelze spoléhat na spojence ze strany české šlechty (včetně českobratrských magnátů typu Arnošta Krajíře z Krajku či Bohuše Kostky z Postupic, kteří také uvěřili královým slibům).

Teprve v této době mělo podle mého názoru smysl publikování „gentského rozsudku“ z roku 1540, neboť pražská města byla v té době v podobné situaci jako flanderský

24 Král přijal pouze delegaci královských měst Plzně a Českých Budějovic. Tato města také patřila mezi signatáře Přátelského snešení, ale stala se jimi až v poslední fázi rozšiřování stavovského spolku v závěru dubnového sněmovního jednání, a to společně se zemskými úředníky a s předpokládaným svolením královým. Královský list, kterým Ferdinand I. vyzývá tato dvě města v souladu s červnovým mandátem k vyslání šestičlenné městské delegace do Litoměřic, viz Národní archiv Praha, fond Registra, kn. č. 41, fol. 23v. Ohledně členství Plzně v „Přátelském snešení“ viz nejnověji P. VOREL, *Politická komunikace české stavovské opozice roku 1547*, s. 81.

Gent. Agitační význam zveřejnění českého překladu gentského rozsudku pro radikalizaci městské části stavovského odboje zdůrazňoval již sám Sixt z Ottersdorfu,²⁵ který do rukopisu svého díla celý onen gentský rozsudek přepsal.

Hlavní editor Sixtova díla Josef Teige tuto pasáž považoval za méně významnou, proto ji v edici (jako z věcného hlediska okrajovou část, netýkající se přímo českých záležitostí) vypustil.²⁶ Karel Tieftrunk i Josef Janáček kladli vznik tohoto tisku do února či března 1547 a na základě starších hypotéz předpokládali, že tento tisk vznikl v prostějovské tiskárně. To považují za velmi nepravděpodobné vzhledem k politickým postojům, které v březnu 1547 prokazatelně zaujímal Jan z Pernštejna (tehdejší prostějovská vrchnost).²⁷ Pro Jana z Pernštejna by bylo velmi nebezpečné, pokud by takový materiál vznikl na jeho panství přes výslovný zákaz panovníka. Jako logičtější se jeví vznik takového materiálu v některé z tehdejších tiskáren pražských, které k šíření svých písemností velmi hojně využíval stavovský výbor.²⁸

Také časové zařazení vzniku tohoto textu podle mého názoru neodpovídá situaci v polovině února 1547 (jak soudil K. Tieftrunk)²⁹ nebo v březnu 1547 (dle J. Janáčka).³⁰ V průběhu března a dubna 1547, tedy v době akutního ohrožení země ze strany Habsburků, vznikla řada tištěných výzev k odboji a k splnění branné povinnosti k obraně země. Žádná z nich však není stavovsky vymezena (tj. zaměřená jen na jednu složku stavovské společnosti) a používají zcela odlišné argumentace, proč je nutné se bránit vpádu cizího vojska na české území. „Gentský rozsudek“ mohl mít z logiky věci silný

25 J. TEIGE (ed.), *Sixt u Ottersdorfu – Knihy památné*, II, s. 14–15.

26 Text gentského rozsudku z roku 1540 je jednou ze dvou rozsáhlejších pasáží textu Sixta z Ottersdorfu, kterou Josef Teige pro její údajnou nízkou historickou hodnotu do své edice výslovně nezařadil. Druhým takovým textem je Sixtův seznam členů stavovského opozičního spolku, tedy signatářů Přátelského snešení. Tento seznam jsem badatelské veřejnosti zpřístupnil již dříve, viz Petr VOREL, „Přátelské snešení stavův českých“ z března 1547 a jeho signatáři, in: Petr Vorel (red.), *Stavovský odboj roku 1547 – První krize habsburské monarchie* (Sborník příspěvků z vědecké konference konané v Pardubicích 29. – 30. 9. 1997), Pardubice – Praha 1999, s. 81–124. Vzhledem k tomu, že i text gentského rozsudku z roku 1540 považují v daném kontextu (podobně jako Sixt z Ottersdorfu) za poměrně významný, dovolil jsem si připojit jej v celém znění jako ediční přílohu této studie.

27 Petr VOREL, *Pernštejnská diplomacie v době stavovského povstání roku 1547 (edice listů Jaroslava z Pernštejna z února a z června 1547)*, Východočeský sborník historický 3, 1993, s. 231–272

28 Většina drobných tisků, které v průběhu roku 1547 vznikly v důsledku aktivity stavovského výboru a jsou starší literaturou přisuzovány tiskárně prostějovské, vznikla prokazatelně v Praze. Za sdělení těchto předběžných výsledků dosud nepublikované typografické analýzy děkuji doc. PhDr. Petru Voitovi, CSc. V nejnovější práci klade autor tisk „Gentského ortelu“ do pražské tiskárny Ondřeje Kubeše někdy po dubnu 1547, viz Petr VOIT, *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí I., Severinsko-kosořská dynastie 1488–1557*, Praha 2013, s. 324–325.

29 K. TIEFTRUNK, *Odboj stavův českých*, s. 100–101.

30 J. JANÁČEK, *České dějiny I/II*, s. 265.

ohlas právě až za situace, kdy zůstala města v možném aktivním odboji již *de facto* osamocena.

Také svědectví Sixta z Ottersdorfu, který byl nepochybně dobře informován o časové následnosti jednotlivých tisků, je podle mého názoru jednoznačné. Opis gentského rozsudku z roku 1540 vložil autor do druhé části rukopisu, a to do části, která není řazena přísně chronologicky; jedná se o komentovaný výběr písemností různého druhu. Samotná jednání o Gentu (jakožto odstrašujícím příkladem císařova postupu) klade autor až do doby poté, co stavové i Pražané obdrželi císařův list, týkající se zemské hotovosti a datovaný 7. dubna 1547 v Chebu.³¹ Tento císařův list nechal král Ferdinand přeložit do češtiny a zvláštním listem, odeslaným 8. dubna 1547 z Chebu, nařídil Florianu Gryspekovi, aby nechal vyrobit 14 kopií české i německé verze, které měl rozeslat do každého kraje, a zvláště ještě Pražanům.³²

Samotný vznik a rozšiřování tištěného textu však autor zmiňuje ještě o něco později: „... *Když ortel* [míněno gentský rozsudek z roku 1540, pozn. P.V.] *jakož i jiné mnohé věci od osob a stavův vyšších v lid obecný vtroušen byl* [podtrhl P.V.] *a oni jej přeslyšeli, ačkoli hned z počátku po odjetí do Litoměřic královském proti ouřadu konšelskému byli se pozdvihli...*“. Autor nemohl mít na mysli králův pobyt v Litoměřicích v únoru 1547, ale až počátkem června 1547, v souvislosti s vydáním mandátu z 3. června 1547. Tato Sixtem doložená časová následnost podle mého názoru poměrně věrohodně dokládá vznik zmíněného tištěného materiálu až v průběhu června 1547, kdy se již Pražané mohli důvodně obávat, že král jejich omluvu nepřijme a bude prosazovat nějakou jinou formu potrestání.

Tyto obavy se v plné míře potvrdily a po formální stránce měl průběh potrestání Pražských měst i většiny ostatních menších českých královských měst v roce 1547 podobný průběh a dlouhodobé důsledky jako zásah Karla V. proti městu Gent. Pravda, král Ferdinand I. si odpustil hromadné popravy konšelů a dalších zástupců „odbojných měst“ a také nevyžadoval ponižující průvod bosých Pražanů městem s oprátkou na krku, ale ekonomické důsledky panovnických sankcí byly podobné.³³ Pražané i ostatní královská města, postižená panovnickými represemi roku 1547, nesli důsledky sankcí velmi těžce. Pokud však srovnávali svoje postavení s vývojem měst v říši bezprostředně po roce 1547, tak se alespoň mohli utěšovat, že mohli dopadnout ještě podstatně hůř, pokud by (zrazení šlechtou) setrvali na ozbrojeném odporu až do úplné porážky. Odstrašujícím příkladem se stalo jihoněmecké město Kostnice, které jediné z jihoněmecké části

31 Regest tohoto listu viz *Sněmy české* II, č. 75, s. 203; plný text německé verze viz *Akta všech těch věcí*, s. 69–70.

32 Národní archiv Praha, fond Registra, kn. č. 41, fol. 5–5v.

33 J. JANÁČEK, *České dějiny* I/II, s. 315–318.

Šmalkaldského spolku před císařem před bitvou u Mühlberka nekapitulovalo (spoléhalo do jisté míry i na blízké švýcarské spojence). Habsburští diplomaté sice i s městem Kostnicí vyjednávali o dobrovolné kapitulaci, ale podmínky, které si císař kladl, byly pro město nepřijatelné. V létě roku 1548 proto Karel V. obrátil značnou část svého vojenského potenciálu proti Kostnici. Město bylo po vyhlášení říšské klatby 6. srpna 1548 císařovým španělským vojskem nečekaně přepadeno a po krátkém boji (při kterém zahynulo asi 120 měšťanů) obsazeno. Kromě zničení části města a velkých ztrát na životech a majetku postihlo Kostnici také těžké ponížení politické: Jako někdejší svobodné říšské město, zasedající v městské kurii říšského sněmu, bylo zbaveno tohoto postavení a stalo se přímým komorním majetkem Habsburků.³⁴

Až tak daleko v případě českých či jiných říšských měst Habsburkové nezašli. Ostatně bylo pro ně výhodné, pokud říšským nebo českým královským městům zůstala zachována v podstatné míře jejich politická práva na sněmech, pokud mohli tato města ovládat „zevnitř“ a rozhodovat o jejich politickém směřování.

Konflikt v říši neskončil bitvou u Mühlberka a ani přes dočasnou převahu v letech 1547–1551 se císaři Karlu V. nepodařilo prosadit jeho plány na ovládnutí říše. I toto krátké období však stačilo k tomu, aby se významným způsobem změnila role velkých městských center ve struktuře země. Tento vývoj byl podobný v Čechách i v Římsko-německé říši.

Habsburkům se především podařilo zavedením nového systému daní a nucených půjček ovládnout podstatnou část velkých měst ekonomicky. Tato změna se pak promítla do financování habsburské politiky, která byla v případě Karla V. významným způsobem závislá na úvěru, zprostředkovaném (vedle úvěrových zdrojů španělských, resp. kastilských)³⁵ jihoněmeckými bankovními domy. Tato vazba však byla oboustranně výhodná právě jen do poloviny 16. století. Po roce 1547 dochází k postupné změně, kdy se z někdejší výhody napojení úvěrových operací na financování habsburské politiky stává nuceně trpěná povinnost. Jihoněmecké bankovní domy (do té doby představující dominantní prvek úvěrové politiky v rámci říše i širší Evropy) ztrácejí svoje výhodné postavení,

34 Diethelm HEUSCHEN, *Reformation, Schmalkaldischer Bund und Österreich in ihrer Bedeutung für die Finanzen der Stadt Konstanz 1499–1648*, Schriften zur Kirchen- und Rechtsgeschichte (Darstellungen und Quellen), Nr. 36, Tübingen – Basel 1969, s. 163–171, V. Kapitel, § 14: Die Ausgleichsverhandlungen der Stadt mit dem Kaiser bis zur Achterklärung am 6. August 1548 und die folgenden Monate bis zum Übergang an Österreich.

35 Problematikou kastilského úvěru Karla V. se mimo jiné nejnověji zabývá Ludolf PELIZAEUS, *Dynamik der Macht (Städtischer Widerstand und Konfliktbewältigung im Reich Karls V.)*, Geschichte in der Epoche Karls V., Band 9, Münster 2007, s. 225–227. Z hlediska dlouhodobé protiměstské politiky Habsburků ve španělských državách i v říši je však tato publikace zaměřena jen na starší období (cca 1516–1530); Problematiky Šmalkaldské války a následných protiměstských sankcí se vůbec netýká, což ze samotného názvu není zřejmé.

stejně jako jihoněmecká říšská města v obecné rovině. Neschopnost Habsburků splácet úvěr výrazným způsobem přispěla k ekonomické stagnaci celé této oblasti, zatímco centrum evropského finančního světa se postupně, ale velmi zřetelně během několika desetiletí zcela přesunulo do těch velkých měst evropského kontinentálního severu, která se v polovině 16. století dokázala expanzivní „protiměstské“ politice Habsburků ubránit (Amsterdam, Rotterdam, Brémy, Hamburk aj.). Česká královská města bohužel do této skupiny nepatřila.

Ediční příloha:

Český předklad rozsudku Karla V. nad městem Gent z května 1540, vytištěný a rozšiřovaný roku 1547 v Praze (Knihovna Národního musea, sign. 36 B 14; pátý svazek konvolutu):

Ortel velebnosti císařský na obyvatele v městě Gentu léta etc. XL. učiněný.

Najprvé známo činíme přede všemi, že uváživše a vyhledavše dostatečně spolu s radami našimi provinění a vejstupek obyvatelův a měšťanův města našeho Gentu, tento dolepaný nález a ortel na ně jsme učinili a zjevně činíme:

Najprvé, že jejich suplikaci se místa nedává, nýbrž že v té berni, kteráž jest na stavy hrabství našeho Flanderského léta etc. xxxvi. vložena, totiž čtyry krát sto tisíc zlatých ode všech tří stavův svolená, podle jiných stavův slušně státi mají. I na potomní časy ve všech šacuňcích a berních na věčné a budoucí časy podle nich aby stáli. A to troje obdarování, kteréž sou sobě od někdy pana Ludvíka Kryty a paní Marie, hrabat flanderských, proti tomu zjednali, to zdvihnáme a moříme, nic méně jich apelaci na to učiněnou v nic obracíme.

Dále uznavše, že nadepsaní měšťané skrze své provinění, totiž neposlušenství, rozbroj, zradu a zprotivení, nám hrdla i statky sou propadli. A protože všecka jich privilegia, svobody a zvyklosti, kterýchž jsou od předkův našich k obci i také na cechy tkadlecké dosáhli, odjímáme a běřeme na věčné časy. A k tomu ustanovujem a řídíme, aby naši dědicové ani potomci nebyli povinni jim přísahati, aby je zase k těm jejich svobodám a privilegiím připustiti měli, a neb nad nimi ruku držeti měli. Nýbrž že mají při tom nařízení, kterýž my jim dáme, zůstati, a tak hned všecka ta privilegia a svobody, nicméně ustanovení a zřízení svá, též i knihy červené a černý, do nichž ta privilegia vepsaná sou, v moc naši aby nám dali, a my abychom s nimi učinili což chceme, a voni měšťané aby se již potomně na ně netáhli, anichž jich v ničem ku pomoci sobě nebrali, aniž také žádného přípisu jich sobě nepozůstavovali, a to pod ztracením hrdla i statku.

Dále nalízáme, že sú nám všechny důchody k tomuto městu, tudíž i cechům náležící, spolu se všemi domy svými, s střelbů i se všemi potřebami válečnými, i také zvon, kterýmž se seznáněli, propadli. A protože aby nám toho všeho postoupili, i také zvon ten spustili, a zapovídáme jim, aby na věčné časy žádný střelby ani jakých potřeb válečných více nemívali. Nadto chceme, aby pro takové své provinění všecka rada, soudci, ouředníci i všech cechův nejvyšší cechmistrři, k to[m]u se třídící p[řed]ními měšťany, kterýž jmenovati budeme, a z každého cechu s šesti, z knapstva pak padesáti, osobami v černých sukních s odkrytými hlavami, týž z tovaryšstva toho, kteříž sú se zprotivili nám, padesáti

osobami, kterýž my jmenovati budeme, v košilích bosí, majíc každý provaz na hrdle, všickni pořád jako v procesí aby před nás sem do zámku, a neb kdež jim kážeme, šli, a k nohám naším padnúce, vysoký hlasem skrze jednu osobu z svých Ouředníkův, vinni se dali, a k svými přestoupení a zprotivení na úraz důstojenství našeho, tudíž i sestry naši, milý králový Marie se přiznali, že jim toho z srdce líto jest, a toho že více, by pak mohli, neučiní, a pro Bůh aby nás prosili, týž i sestry naši, abychom jim to učinili, a milost jim ukázali.

Avšak abychme y také toho nějaký další užitek měli, odsuzujem je také, aby ná[m] nad tu nap[ře]d dotčenú berni, těch čtyřikrát sto tisíc, hned půl druhého krát sto tisíc zlatých vejše dali, a na potu[m] každého roku po šesti tisících zlatých pokuty dávali, týž také i plat ten, tj. půl šesta sta hřiven, kterýž jest jim kníže Karel Burgundský, předeek náš, prodal, a oni z našich důchodův sobě jej vyrážeti mají, týž aby nám zase jej propustili a nás z něho kvitovali.

Nadto i zápisy a listy na to zase ná[m] navrátili, a na to se více nepotahovali, týž také všechny pokuty městské, kteréž skrze svády a jakázkoli provinění přicházejí, nim méně šatlavu a šibenici jim odjímáme, a v moc svú běreme.

Nadto mají také všechny peníze, kterýž sú v tom rozbroji sebrali, nám dáti, i všechny škody skrze to vzatý zaplatiti.

A naposledy mají také valy ty a příkopy, kterýž sú za městem udělali, na svůj náklad zase rozkopati a zavoziti, a kdož sú koli k tomu pomoc činili, ty jim zase navrátiti a napotom o takové dílo aby se nepokoušeli.

Nýbrž pro věcí trestání aby také tu zed' a příkop od Antorfské brány až k vodě na svůj náklad ve dvou měsících aby rozbořili a zasypali.

Také sobě některý nepotřebné brány, fortny a zdi, kteréž v týmdni ukážeme, k zboření my vyměřujeme a týmž kamenem zámek nový stavěti budeme.

Avšak abychme jim zouplna milost naši neodjali, když nám všemu tomu dosti učiní, tehdy jim také to jejich provinění milostivě odpouštíme.

Však trestání k těm, kteříž jsú tím rozbrojem vinni a utekli, týž i kteříž u vězení máme, na ně sobě pozůstavujíc.

I s'áto nejznamenitějších víc než padesáte.

Zusammenfassung

Sanktionen gegenüber böhmischen Königsstädten im Jahre 1547 im Kontext der habsburgischen Politik der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts („Genter Urteilspruch“ in der politischen Propaganda des Ständeaufstands)

In der Zeit der Ständerevolte im Jahre 1547 wurde in Prag die tschechische Übersetzung des Urteils aus dem Jahre 1540 herausgegeben und verteilt, mit welchem Kaiser Karl V. aus dem Hause Habsburg, die heutige belgische Stadt Gent bestrafte, die die Steueranforderungen des Kaisers verweigerte. Unter Drohung eines militärischen Angriffs entschieden sich die Genter Stadtbürger dafür, sich dem Kaiser zu unterwerfen und sahen eine anschließende Nachverhandlung vor, denn sie waren sich der Rechtsgültigkeit ihrer älteren Privilegien sicher, die sie als ausreichenden Schutz gegen unberechtigte Anforderungen Kaiser Karls V. betrachteten. Nach der militärischen Besetzung der Stadt beschlagnahmte jedoch Karl V. sämtliches Eigentum der Stadt und erließ ein strenges Urteil mit langfristigen Folgen für die Wirtschaft. In der älteren tschechischen Literatur war dieser Text bekannt, jedoch die Umstände und auch die Entstehungszeit wurden irrtümlicherweise bis in die alleinigen Anfänge des organisierten Widerstandes im Februar oder März des Jahres 1547 verschoben. Der Autor legt auf der Grundlage neuer Untersuchungen des Verlaufs des Ständeaufstands die Entstehung dieses Materials erst in den Juni 1547, als sich nach der Schlacht bei Mühlberg, wo sich die meisten Teile des böhmischen Adels des Ständeaufstands mit dem König Ferdinand geeinigt hatten und die böhmischen königlichen Städte für den König der letzte potentielle Gegner geblieben war. Vor allem die politischen Führer der Prager Städte standen vor der Entscheidung, ob man im Widerstand gegenüber dem König weiterhin bleiben soll und das auch ohne die Unterstützung des Adels des ursprünglichen oppositionellen

Lagers (und auch einen langfristigen militärischen Konflikt mit dem eigenen König zu riskieren) oder die Waffen niederzulegen und sich auf die wohlgesinnte Haltung und das Versprechen der königlichen Diplomaten zu verlassen. Im Laufe des Monats Juni konnten sich die Prager nur noch auf eine etwaige militärische Hilfe seitens der kleineren böhmischen königlichen Städte verlassen, weil auch früher politisch hochaktive Anführer der Böhmischen Brüder zu dieser Zeit schon eine Kompromisslösung mit dem König bevorzugten. Die Möglichkeiten der „ländlichen“ Städte dem bedrohten Prag militärisch zu helfen waren nur sehr begrenzt, denn die adligen Anführer haben sich entweder mit dem König geeinigt, jegliche militärischen Verlagerungen im Lande zu verhindern, die außerhalb der königlichen Kontrollen verliefen würden. Erst zu dieser Zeit, d.h. bis zum Juni 1547, legt der Autor die Entstehung und Verbreitung des „Genter Urteilspruchs“, da sein Inhalt hinsichtlich des Standes vornehmlich nur auf die städtische Umgebung eingegrenzt ist. Darin liegt der grundlegende Unterschied im Vergleich mit allen agitierenden Druckmaterialien der ständischen Opposition, die vor Ende Mai 1547 verbreitet wurden, da sie für alle Schichten der Ständegemeinde bestimmt waren. Die Bestrafung der Stadt Gent 1540 durch den Kaiser sollte jedoch nur ein abschreckendes Beispiel für die Städte sein, nicht für den Adel. Hinsichtlich der damaligen politischen Situation ist es logisch, dass zu diesem Zweck ein älteres Beispiel aus der damaligen habsburgischen Niederlande verwendet worden war, und nicht die Sanktionen Kaiser Karls V. gegenüber den süddeutschen städtischen Mitgliedern

der Schmalkaldische Liga. Die süddeutschen Städte, die unter der militärischen Drohung ab Ende 1546 bis zum Frühjahr 1547 kapitulierten, wurden nämlich wesentlich milder sanktioniert, als Gent im Jahre 1540. Die Vorgehensweise Kaiser Karls V. gegenüber dem Adel beziehungsweise den Städten, die vor der Schlacht bei Mühlberg (im April 1547) ohne einen bewaffneten Widerstand aufgegeben hatten, war nämlich eher ein Argument für die Fürsprecher einer Kompromissvereinbarung mit König Ferdinand. Nachfolgende Sanktionen König Ferdinands von Habsburg gegenüber den böhmischen königlichen Städten, die 1547 mit Zuversicht die Versprechen des Herrschers angenommen und den bewaffneten Widerstand nicht fortgesetzt haben, lösten deshalb Überraschung und Entsetzen aus. Diese Sanktionen wurden dann logischerweise seitens der betroffenen

Städte als ungerecht und absurd schroff interpretiert, denn ihr Umfang und die wirtschaftlichen Folgen näherten sich eher der Genter Situation im Jahre 1540, als den süddeutschen Städtemitgliedern der Schmalkaldische Liga in der Wende 1546–1547. In diesem Kontext befasst sich der Autor mit der Frage einer systematischen langfristigen „antistädtischen“ Politik der Habsburger der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, die anschließend im breiten wirtschaftlichen Kontext wesentlich zum Ausdruck gebracht wurde. Die Hauptzentren des bedeutenden Zinsunternehmens im Rahmen des Heiligen Römischen Reiches hat sich in die Stadtzentren Norddeutschlands und der Niederlande verschoben, die Mitte des 16. Jahrhunderts ihre Unabhängigkeit von der Habsburger Zinspolitik verteidigen konnten.